

Possible autoretrat de Reinard des Fonoll, al claustre del monestir de Santes Creus.

L'anglès que va transformar el gòtic català

No hi ha dades exactes, ara per ara, sobre la vida d'aquest picapedrer. Però si és cert que es va morir l'any 1362, resulta que en commemorem el 650è aniversari. Una bona excusa per a recobrar-li el rastre, a Reinard des Fonoll, el mestre d'obres anglès que ens va modelar el gust a cop de maça i cisell.

És possible que el seu nom sigui, a hores d'ara, tot just conegut per estudiosos i erudits. No hi fa res. La seva posteritat s'escriu amb maça i cisell i ha quedat modelada en pedra. Al monestir de Santes Creus, potser al de Pedralbes. A la catedral de Tarragona. En finestres, capelles o

capitells. Ell fou Reinard des Fonoll, *anglicus lapicida*, mestre d'obres i picapedrer anglès: l'home que va introduir l'estil flamíger al gòtic català.

La primera notícia que ens n'arribava, passats els segles, va venir del bracet del diplomàtic, viatger i escriptor Eduard Toda. L'any 1892 en va consig-

nar el nom, com a autor de l'església de Santa Maria de Montblanc. I sembla que res més no es va dir d'aquest artista, veritable mestre constructor i escultor del segle XIV, de probable origen anglès, fins l'any 1926. Va ser aleshores quan, arran del trasllat a Tarragona dels arxius parroquials de la diòcesi, mossèn

Sanç Capdevila, arxiver, va descobrir accidentalment el contracte original entre els representants del monestir de Santes Creus (Alt Camp) i el “lapidista anglès”: d’una banda, per tant, l’abat, Pere Alegre, i l’obrer Guillem de Lillet; de l’altra, el nostre home, Reinard des Fonoll. Era el mes de febrer de l’any 1332 i tots tres signaven per a l’elaboració del claustre i el refetor (el menjador) del famós monestir.

Mossèn Sanç Capdevila va publicar la troballa al diari tarragoní *La Cruz*, l’agost del 1929, i va cedir el material a l’Arxiu Diocesà. De seguida la història del mestre anglès va atreure l’atenció de l’arquitecte i polític Josep Puig i Cadafalch: era ell, precisament i significativament, qui, l’any 1931, publicava el primer article ampli sobre des Fenoll, “Un mestre anglès contracta l’obra del claustre de Santes Creus”, a l’*Anuari 1921-26* de l’Institut d’Estudis catalans. I feia pública la sospita que en un dels capitells del claustre cistercenc hi havia justament l’autoretrat en pedra del mestre Fenoll.

Amb tot, qui realment va lluitar pel reconeixement del geni d’aquest artista medieval, mestre maçó anglès, va ser l’escriptor i historiador barceloní Josep Vives i Miret: els seus treballs i hipòtesis van quedar recollits al llibre pòstum *Reinard des Fonoll: escultor i arquitecte anglès, renovador de l’art gòtic a Catalunya, 1321-1362*.

Són molt pocs els documents originals que s’han trobat fins ara sobre aquest enigmàtic escultor i arquitecte, i l’obra de recerca de Josep Vives i Miret, apassionada però també una mica *amateur*, es va basar sobretot en similituds morfològiques i d’estil en obres religioses del tardo-romànic i del gòtic català de la primera meitat del segle XIV. I va voler trobar la petja de Fenoll tant al claustre de Santes Creus com a la catedral de Tarragona, al barceloní palau de Pedralbes (on la participació del mestre anglès és controvertida), a la Seu Vella de Lleida, a l’església arxiprestal de Morella, al monestir de Poblet (una altra atribució amb controvertència) o les montblanquines esglésies de Santa Maria i de Sant Miquel.

L’origen. No se sap de quina part d’Anglaterra havia vingut el mestre anglès. Vives i Miret apuntava la hipòtesi

MIQUEL HERNÁNDEZ BRONCHUD

d’Oxford. Tal com indicava l’estudiós britànic Arthur Gardner, durant el primer quart de segle XIV, “un grup d’esglésies d’Oxfordshire i diverses de les comarques veïnes desenvoluparen un tipus d’arquitectura especial”. Som dins del gòtic. Ara s’hi afegeixen llargues cornises sota els ràfecs (les parts de la teulada que sobresurten de la façana), esculpides amb testes, animals, escenaris de cacera i monstres. De fet, l’ús de caps humans o monstruosos

La catedral de Wells, al comtat anglès de Somerset, té motius escultòrics decoratius molt semblants a l’obra de Fonoll a Catalunya. És possible que ell hi treballés

com a cimeres o permòdols (les pedres que sobresurten d’una paret i que sostenen, sobre la seva horitzontalitat, el cap d’una biga, posem per cas) produïa un efecte d’extraordinària vitalitat i fantàstiques expressions. I aquesta art nova arribada d’Anglaterra va trobar, en l’obra de Fenoll, un nou començament i una nova força, a Catalunya.

El cas és que, segons Vives i Miret, Fonoll va néixer entre el 1285 i el 1295. Va aprendre l’ofici de constructor en pedra en el moment que es produïa la transició de l’anomenat gòtic primitiu al decoratiu, quan l’escultura es va anar deslliurant de la servitud a l’arquitectura. És a dir, el mestre anglès dominava tant els nous conceptes d’escultura gòtica decorativa com els conceptes i les tècniques tradicionals del gòtic primitiu importades de França a final del segle XII i començament del XIII.

El període *decoratiu* propi del gòtic anglès acaba virtualment amb els anys de la mort negra, la pesta bubònica que va delmar Europa i que va arribar al nostre país el fatídic any de 1348. A conseqüència del canvi de vida que sobrevingué a la gran despoblació, la moda també va evolucionar i va fer gradual acte de presència un nou estil, ara conegut com a *perpendicular*. Algunes de les modalitats que en van esdevenir típiques, com ara les traceries flamígeres a la decoració dels finestrals (és a dir, els coneguts acabats en punta, com una flama), ja havien aparegut molts anys abans, no solament a Anglaterra, sinó també a Catalunya, on les trobem com una mostra primerenca de l’estil, precisament a Santes Creus, Poblet i Tarragona.

És habitual de considerar l’obra promoguda per l’abat Suger de Saint Denis, al nord de París, com el començament genial del gòtic a Europa: sota la vigilància i la direcció del famós abat, conseller també del rei Lluís VI el Gros, l’edifici es va començar el 1137 i quedava consagrat el 1140. Per a posar data a la fi d’un estil que va senyorejar durant centúries, els anglosaxons han assenyalat la capella del rei Enric VII, a Westminster, ja al segle XVI.

El terme que el defineix, gòtic, és en realitat una descripció pejorativa emprada per artistes italians del Renaixement. El pintor i arquitecte italià, i també historiador de l’art, Giorgio Va-

EL TEMPS

L'any 1332, el mestre Fonoll signava un contracte per a la realització del claustre de Santes Creus.

sari, va fer servir el terme, l'any 1530, per a descriure un tipus d'arquitectura que trobava "bàrbara", primitiva i, des del seu miquelangelianisme punt de vista, sempre inferior a la italiana.

La connexió Wells. La catedral de Wells, a l'anglès comtat de Somerset, començada a construir a final del segle XII i amb una sala capitular del XIV, té motius escultòrics decoratius molt semblants a l'obra de Fonoll a Catalunya: flora i fauna natural i éssers fantàstics, amb sirenes i lleons, palmípedes, simis, camells, elefants, grifons, gossos i fulles de plantes diverses, personatges de l'època (cavallers i músics, soldats, cortesans, nobles o taverners), personatges bíblics i tota mena de monstres retorts i terribles.

Pot ben ser considerada una de les catedrals més boniques de tot Anglaterra. Va rebre diverses empentes constructo-

res i reconstructores, amb l'impuls definitiu del bisbe Jocelyn de Wells, nascut a la regió i amb la dèria de restaurar el títol de catedral per a l'església. Ell es va morir sense veure-ho, però sí que va poder contemplar enllestida la nau central i la façana occidental del bell edifici. I les obres van continuar. Amb Fenoll inclòs. Probablement.

Entre el final del segle XIII i la primera meitat del XIV, especialment a partir de l'any 1306 (és a dir, en plena crisi del Temple), es va impulsar la construcció de la sala capitular de la bella catedral. Hi treballaven gran nombre de maçons operatius, en aquesta planta octagonal amb la volta descansant sobre un pilar central. I és probable que el nostre "lapidista anglès", Reinard des Fonoll –i potser també el seu pare o oncle–, hi treballés. Abans, és clar, de partir cap al sud d'Europa i arribar a Catalunya amb el sarró ple

dels seus coneixements constructius, de les seves habilitats escultòriques Val a dir, però, que l'actual arxivera de la catedral de Wells, Anne Crawford, no ha detectat cap Fonoll ni Fennel a l'arxiu catedralici per als segles XIII i XIV. Sí, però, que ha trobat uns possibles descendents de la família original: en John Fenoll, per exemple, nadiu de la casa pairal del bisbe a Cheddar, a Somerset mateix, cap al 1508. Ja és un què.

Sembla també probable que Reinard des Fonoll conegués personalment Thomas of Whitney, l'home que va dirigir l'expansió definitiva de la catedral de Wells sota els auspicis del nou bisbe John Drokenford i que l'any 1326 va deixar enllestida una magnífica capella, també octagonal, a la part més oriental de l'edifici. Mestre de prestigi, Thomas of Whitney és considerat a Anglaterra com un dels

principals iniciadors de la maçoneria operativa del segle XIV, i es podria especular que va mantenir contactes operatius (i, potser, també “especulatiu” dins dels graus d’aprenent i company i mestre) amb el nostre Reinard des Fonoll.

Catalunya, 1321. I com va ser que arribés al nostre país, que decidís que s’hi instal·lava?

L’Europa medieval era, òbviament i per molts factors, ben diferent de l’actual. També quant a la percepció de les distàncies, si és que s’havia de viatjar o moure cartes o notícies. En percepció, en temps i dificultat, esdevenien enormes. Tot amb tot, nobles i reis mantenien contacte. També els monjos, els comerciants, la gent d’església o de l’àmbit dels *lliureconstructors* o francmaçons. Per exemple.

I és en aquest flux de comunicació que s’inscriuen també els contactes que el rei Jaume II (el que finalment va perdonar els templers catalans i aragonesos segons les recomanacions del Concili de Tarragona de l’any 1312) va tenir, devers el 1320, amb Eduard II d’Anglaterra. En aquell temps, el monarca de la corona catalana negociava els matrimonis de les seves filles, les infantes Maria i Violant, amb l’influent comte Tomàs de Lancaster, l’una, i amb l’hereu de la corona, el futur rei Eduard III, l’altra.

El cas és que cap dels dos projectes no va prosperar, i que, de fet, el 1322 ja s’havia produït la caiguda en desgràcia, i la mort, del de Lancaster.

La qüestió és que Josep Vives i Miret especula sobre la possibilitat que, arran d’aquestes negociacions matrimonials, pures gestions diplomàtiques, Jaume II demanés ajut al rei anglès per a elevar la catedral de Tarragona segons l’estil gòtic. I que Eduard II li oferís el jove Fonoll per a dur-ho a terme. És una possibilitat que embelleix la narració, però el fet és que no tenim cap evidència documental que pugui confirmar la hipòtesi.

Sigui com sigui, sí que sabem que Reinard des Fonoll va arribar al nostre país vers el 1321. I que, sota el patronatge del rei Jaume II, inicià les seves activitats a la catedral de Tarragona. Es va dedicar a donar forma, concretament, al nou frontispici (la cara prin-

MIQUEL HERNÁNDEZ-BRONCHUD

Marca de picapedrer atribuïda a Fonoll.

cipal de l’edifici), al campanar, al cor i els púlpits, al rerecor i les capelles de Sant Miquel i de Santa Maria (dita “dels sastres” perquè va ser aquest gremi de la ciutat que la va sufragar).

I més coses, ens hi va deixar, Fonoll, a Tarragona: també va ser l’escultor inherent a l’obra arquitectònica. Val la pena de destacar la peça del dintell amb la imatge adherida de la Mare de Déu, treballada en un sol bloc monumental de marbre romà de l’antiga Tàrraco imperial. O la torre del campanar, tota plena de marques de picapedrers. O, sobretot, els permòdols i les escultures del cor i del rerecor, amb els caps de músics amb instruments medievals, cantaires amb llibres, joglars i personatges en actituds satíriques que surten miraculosament de la paret i que ben bé podien haver servit per a inspirar

Sabem que Reinard des Fonoll va arribar al nostre país vers el 1321. I que, sota el patronatge de Jaume II, inicià les seves activitats a la catedral de Tarragona

l’arquitecte modernista Domènech i Muntaner quan va dirigir les obres del Palau de la Música Catalana. O, en fi, la capella de Santa Maria, convertida en una veritable Lady Chapel, segons model anglès, amb traceria flamígera als finestrals, cimbori acoblat, fornícules als contraforts exteriors i amb una galeria del cor pensada només per a infants, tal com es pot deduir per les dimensions de la porta i de les escales, tota guarnida amb permòdols característics del genial artista.

Fonoll va actuar, a la vegada, d’arquitecte i d’escultor. Darrere seu, professionals com ara picapedrers i escultors, segurament del seu mateix equip i escola i sota la seva personal direcció, devien completar-ne els treballs. I a la magna obra també van participar-hi mestres internacionals. Per exemple, Pere de Guines, conegut com a escultor i mestre i autor, probablement, de la transformació de la sala capitular en una magnífica capella gòtica dita del Corpus Christi. És precisament en aquesta capella on hi ha exhibida una pedra que segurament va treballar Reinard des Fonoll i que presenta, a manera de permòdol, dues figures d’homes barbuts.

Interrogants a Pedralbes i obrador a Montblanc. La vinculació del mestre Fonoll amb el monestir de Pedralbes, a Barcelona, ha estat i continua essent controvertida. D’interrogants n’hi ha molts i el debat, a estones, és encès.

La construcció es va alçar en un temps rècord, en tan sols un any, entre el 1325 i el 1326, i d’aquí ve l’especulació primera: només un mestre de la categoria de Fonoll hauria pogut completar tan ràpidament aquesta estructura i de manera tan magistral.

El principal motiu d’urgència per a forçar que s’accelerés la construcció va ser l’avançada edat del rei: Jaume II s’havia casat per enèsima vegada, el 1322, i calia preveure una destinació adequada per a la jove muller, Elisenda de Montcada, un cop mort el marit. Els monarques empengueren, per tant, la construcció d’un estatge adequat: església i monestir per a la reina, que havia d’esdevenir, finalment, monja clarissa. Elisenda comprà un mas i començaren les obres.

MIQUEL HERNÁNDEZ-BRONCHUD

D'esquerra a dreta, diverses imatges relacionades amb Fenoll: marededéu a la façana de l'església de Santa Maria, a Morella, claustre de la Seu

El contracte

L'any 1922, mossèn Sanç Capdevila, que ordenava l'arxiu metropolità de Tarragona i compilava documents de procedència diversa, va rebre un fragment del llibre d'actes del Monestir de Santes Creus. Del segle XIV. Amb un contracte. El subscriuen l'abat i el monjo obrer de Santes Creus amb Reinard des Fonoll per a la construcció del magnífic claustre i del refector del monestir, el signen el febrer del 1332 i s'hi pot llegir:

“Ego Raynardus dez Fonoyll Anglicus lapicida, non deceptus nec in aliquo circumuentus, sed gratis et ex certa scientia et spontanea voluntate promitto vobis reverendo domino ffratri Petro abbati monasterii sanctarum crucum et vobis ffratri Guillelmo de Lilleto...”

Tot just passat un any de la fundació del monestir, la reina quedà vídua i, mentre les despulles de Jaume II feien cap a Santes Creus, a reposar al costat de Blanca d'Anjou, una de les mullers anteriors, Elisenda, s'instal·lava a Santa Maria de Pedralbes, en un petit pa-

lau fet a posta i destruït també expressament, per disposició testamentària, un cop enterrada la mestressa.

En tot cas, hom ha volgut veure similituds morfològiques entre alguns permòdols i capitells del monestir de Pedralbes i les figures creades per Reinard des Fenoll en algunes de les seves obres, però les conclusions mai no han corroborat aquestes suposicions.

Una altra relació que tampoc no acaben d'acceptar els especialistes és la que en algun moment s'ha apuntat que hi podria haver hagut entre l'*anglicus lapicida* i el monestir de Poblet. Les especulacions s'han centrat en la prodigalitat de l'heràldica, en els temes decoratius i les marques de picapedrer, i també en alguns finestrals amb traceries flamígeres. No s'ha demostrat, però. I, més aviat, els estudis van apuntant que la participació de l'anglès hi té més dubtes que no pas certeses.

En canvi, sí que sembla molt probable que Fonoll s'establís a la zona, el 1327. A Montblanc (Conca de Barberà), concretament. Potser s'hi va traslladar en ocasió de contraure matrimoni amb una dama catalana. Perquè l'artista anglès s'hi va ben establir, a Catalunya. Del tot. Tant, que s'hi va quedar.

L'establiment devia comportar, segurament, l'obertura d'un obrador-escola on comptava amb el concurs d'alumnes

La conseqüència

Escrivia Josep Puig i Cadafalch sobre Santes Creus: “La primera conseqüència que es desprèn dels documents té una gran importància artística. El mestre Reinard, segons el contracte, es compromet a fer les obres del monestir, això és, el claustre i el refectori, i els monjos no podran mai admetre cap mestre sense permís del dit Reinard i, en aquest cas, ell sempre ha d'ésser el ‘presidents, mandator et ordinator super omnes alios lapiscidas et operarios qui ibi fuerunt seculares’. El monestir ha de mantenir i pagar els dos deixebles que l'ajuden en l'esmentat treball. És, per tant, ell i llurs deixebles els qui estableixen les innovacions artístiques de l'obra del claustre des de la data del pacte.”

i col·laboradors, alhora que s'encarregava de la part tècnica del disseny i de l'elaboració i supervisió de nous conceptes. S'ha apuntat també que en aquesta època montblanquina va rebre encàrrecs que corroboren el seu prestigi com a escultor: la realització de la

Vella, a Morella, i detall del claustre de Santes Creus.

sepultura d'Huc de Cervelló, mort a Sardanya durant la campanya de conquesta que havia emprès el rei Jaume II. El sepulcre va quedar adossat al mur de la petita església de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès.

I Santes Creus. Sí que és acceptat per pràctica unanimitat que l'esplèndid claustre del monestir de Santes Creus és obra del mestre anglès. Ja s'havia començat a construir abans de la seva arribada, l'any 1332, però Fonoll hi va deixar empremta de pedra.

De fet, ell hi va fer alçar les galeries sud i oest i va guarnir pràcticament tot el claustre: calats i mainells (les colum-

netes de pedra que divideixen els buits dels finestrals), escultures dels permòdols, capitells i gàrgoles duen el segell de l'art contemporani del seu país d'origen. L'exuberant fantasia de l'artista desplega una gran varietat de temes i models que tenen paral·lelismes morfològics amb els de les catedrals i esglésies d'Anglaterra, amb la de Welles (és clar), o les de Beverley, Denston o de les regions de Yorkshire o Warwickshire. Flora i fauna exòtica o fantàstica, personatges del món o de la imaginació medievals, de les històries bíbliques, omplen de vida les columnes i arcs del claustre. Les grans fulles amb tiges ornamentals evoquen un model de gòtic

anglès primitiu. L'elefant, l'impacte que ja va causar a l'Anglaterra del moment, quan el va veure en directe: el rei francès n'hi havia regalat un a Enric III i de seguida va formar part de l'imaginari més, diguem-ne, proper.

La història de l'intrèpid lapicida, en tot cas, continua demanant algú que la vulgui narrar. Nous estudis, quan el temps i els documents ho permetin, podran fer-hi una mica més de llum. I determinar quina va ser la influència real del mestre Fonoll, arribat d'Anglaterra amb les seves formes de flama, sobre el gust català.

Miquel Hernández-Bronchud
(editat per Núria Cadenes)